

ФІЛОСОФСЬКО-ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ПОНЯТТЯ ПАТРІОТИЗМУ

Галина ЛОЗКО

orcid.org/0000-0001-5865-7556

доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник

НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

email: svaroh_7@ukr.net

Анотація. Подано філософсько-теоретичне осмислення поняття патріотизму, актуального під час російсько-української війни та не менш важливого у повоєнний час. порушено ключові питання про сутність поняття патріотизму.

Ключові слова: патріотизм, різновиди патріотизму, національна ідеологія, «радянський фундаменталізм», відновлення суспільної справедливості, консолідація суспільства.

Постановка проблеми. Патріотизм досі був предметом уваги переважно педагогічної думки. Значна частина педагогічних праць мала суто описовий або прикладний характер, тобто становила собою сукупність тих чи інших форм, методів та практичних сценаріїв різних заходів, спрямованих на виховання любові до Батьківщини та патріотичних рис характеру. Проте за тривалої радянської окупації України весь освітньо-виховний процес було централізовано й тотально спрямовано на пропаганду і виховання покірних гвинтиків радянської імперії з метою створення нового типу людини «homo sovieticus», тобто патріотів «радянського народу». З часу здобуття незалежності система національної освіти і виховання була заскочена зненацька і не змогла швидко переорієнтуватися на нові національно-світоглядні засади. Не називаючи прізвищ, авторка все ж має відкрити факти, з якими зіткнулася на початку 90-х років ХХ ст., коли відомі на той час педагоги престижного університету з науковими ступенями і вченими званнями поспіхом переробляли свої старі методичні посібники простим

викреслюванням уже неактуальних слів, наприклад, «комуністичне виховання» замінювали просто «вихованням» і т. п. І хоч комуністична ідеологічна надбудова розпадалася вщент, але очікувати від номенклатурників розробок українського національно-патріотичного виховання не виходило через відсутність національного світогляду й знань історичного базису цих партократів.

Саме тому й не було створено нових концептуальних розробок, які б відповідали духові часу. Бо для цього треба було б здійснити й радикальні зміни у самій системі управління освітою і вихованням, у тому числі й кадрові, чого, зрозуміло, наша новообрана (чи новопризначена) державна еліта не могла допустити. Продовжували правити «перфарбовані» комуністи, і сподіватися від них швидкого переходу на національно-патріотичні рейки було б марною справою. Чи не тому в педагогічних працях ще й досі, через три десятиліття, подибуємо цитування імперських «стовпів» російської педагогічної думки або аполетів глобальної «общечеловеческой» культури. Для українознавства стає

очевидним, що поняття «патріотизм» нині потребує всебічного філософсько-теоретичного осмислення.

Аналіз джерел та методологія досліджень. До проблем патріотизму зверталися насамперед класики української педагогічної думки Г. Ващенко [3], Б. Грінченко, О. Духнович, І. Огієнко, С. Русова, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін. У своїх працях вони розглядали форми й методи виховання у молодого покоління патріотичних почуттів. Окрему групу джерел становлять праці класиків українського інтегрального націоналізму М. Міхновського, М. Сціборського [18], О. Чемеринського (Ярослава Оршана), Д. Донцова та ін., концепції яких досі все ще потребують якісного засвоєння українським суспільством.

Перші вже незалежні українські національно осмислені праці були виконані в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України [13], і це дало поштовх до нового переосмислення національного буття. Вже у перше десятиліття незалежності почали з'являтися й праці, присвячені проблемам формування національної свідомості, як, наприклад, «Основи національного виховання» (1993) [11]. Різні аспекти й концепції виховання особистості розглядалися у праці І. Беха, сучасне українське виховання досліджували М. Антонець, О. Вишневський, психолого-педагогічні та народознавчі аспекти виховання громадянина вивчали П. Ігнатенко, В. Поплужний, Н. Косарева, Л. Крицька, В. Ткаченко [19] та ін. Побіжно згадуються проблеми національно-патріотичного виховання й у працях В. Кременя. Проте з великими чиновницькими утисками просувалися

ідеї Юрія Руденка, зокрема його концепція «козацької педагогіки» [17], що для освітянських чиновників були чимось незвичним і навіть дещо «дивацьким», допоки їх автор, врешті, не здобув науковий ступінь доктора педагогічних наук.

Філософи В. Бичко, О. Забужко, І. Надольний, І. Стогній, В. Шинкарук, В. Андрущенко, М. Попович, П. Саух та ін. також подеколи опосередковано розглядали сутність таких понять, як «патріотизм», «патріотична свідомість», «любов до Батьківщини» тощо. Ю. Івченко розглядала соціально-філософський зміст патріотизму, О. Власенко – історично-філософські основи аналізу патріотизму. Політолог А. Костирев навіть розробив курс лекцій «Філософія патріотизму» для студентів спеціальності 033 (філософія) [10]. Спеціальних філософських праць на тему українського патріотизму, за винятком деяких ще позначених тоталітарним пострадянським світоглядом, поки що негусто, проте ця тема в умовах російсько-української війни набуває виняткової актуальності й спонукає до радикального перегляду лівацьких стереотипів, що досі побутують не лише загалом у суспільстві, а й серед науковців.

Авторка використовує національно-екзистенційну методологію, за якою об'єкт і предмет дослідження розглядаються з погляду корисності для української нації: патріотизм розкривається як природний та етнокультурний феномен і вагома складова національної самосвідомості та ідентичності.

Мета статті – філософсько-теоретичне осмислення патріотизму як засобу самозбереження майбутніх поколінь українського народу та обґрунтування важливості його українознавчих

досліджень в умовах російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Поняття патріотизму (гр. *πατριώτης* – земляк, з *πατρίς* або лат. *patria* – батьківщина, земля батьків) було відоме європейським народам ще в античну добу. Патріотизм за визначенням Інституту держави і права ім. В. Корецького НАН України – «це одне з найглибших *почуттів*, яке закріплювалося століттями й тисячоліттями розвитку відокремлених етносів» [6, с. 777; 7, с. 778]. Патріотичні почуття виникають як *природно-біологічним*, так і *соціально-психологічним* шляхом.

1. Патріотизм – це природжена якість чи набута вихованням риса? Розмірковуючи про природу патріотизму та шукаючи найглибших витоків його походження, не можна обминути його біологічного підґрунтя. Людина доби первісності не відділяла себе від групи так само, як і тварина від зграї, стада, прайду, бо вижити можна було лише в групі подібних собі істот. Згодом під час виникнення племен, племінних об'єднань та перших держав кровноспоріднені зв'язки людей витісняються громадянським статусом індивідів. Зацікавленість особи в розвитку власної країни стає основою колективного процвітання й щастя, де патріотизм стає гарантом спільної відповідальності громадян перед майбутніми поколіннями за збереження держави. Героїзм предків, їхній вагомий внесок в історію й культуру країни набувають *священного* значення та стають *взірцем* патріотизму для наступних поколінь.

В античній філософській спадщині знаходимо чимало роздумів про «людське життя не тільки для себе, а й для суспільства та полісу» [10]. Та якщо

Арістотель стверджував *природність* домінування суспільного над особистим, то Платон убачав патріотизм (його термін «загальне благо») у необхідності постійного «подолання егоїстичної природи людини», що вже засвідчувало поступовий відхід людства від природних основ буття внаслідок розвитку суспільства й виникнення держав. Отже, Платон вважав, що лише спільність почуттів усіх громадян і *відсутність суперечностей* у громадянському суспільстві можуть забезпечити існування держави. Тому головним чинником виховання патріотизму він вважав *справедливість*, якою регулюються відносини правителів і народу, а також помисли, дії та вчинки усіх громадян. Арістотель головним засобом збереження державного устрою вважав *громадянське виховання молоді, здійснюване державою*, та запобігання несправедливості в суспільстві. Таким чином виробляється довіра суспільства до свого уряду (інституту влади) й посилюється патріотизм громадян. Обидва філософи вбачали в патріотизмі богоугодну справу, оскільки єдність людини й *рідного їй інституту влади* та суспільства вважалася «істиною, даною Богами». Протилежних поглядів дотримувався Сократ, якого можна вважати першим космополітом, бо він називав себе «жителем і громадянином цілого світу» (це явище розглянемо нижче).

Заслугує на пильну увагу й такий, на перший погляд, нібито парадоксальний факт, що покоління українців, вихованих ще в радянській школі, в часи здобуття Україною незалежності ставали патріотами України, а ті, що виховувалися вже в незалежній Україні, дуже часто ставали колаборантами, сепаратистами, зрадниками власної держави. Звичайно,

тут можуть простежуватися насамперед етнічні, регіональні й соціальні причини, як і *недоліки шкільного виховання*, відсутність загальнодержавної ідеології, а також *недовіра до інституту влади*, що веде до знецінення патріотизму як такого. Нині саме життя демонструє нам хибність глобальних ідеологем, прищеплених усьому «демократичному» (інтернаціональному) людству, вказуючи на недооцінку ролі етнічного фактора як одного з найголовніших пріоритетів національного виховання та державної ідеології. Попри всі негаразди соціально-економічного стану нашої країни під час російсько-української війни спостерігаємо сплеск українського патріотизму, що існує незалежно від згаданих факторів. Навіть коли хаотичний соціум втрачає свою привабливість для національно свідомого індивіда, а інститут влади через свою корумпованість і нездатність до згуртування суспільства стає чужим, то все ж патріотичні особистості відособлюються від влади й самотужки продовжують свою боротьбу за державу. Отже, зваживши всі ці аспекти, схилиємось до думки, що патріотизм є *природним духовно-культурним феноменом*.

2. **Чи існує патріотизм без етнічної ідентичності?** Патріотизм на території стародавньої України набув виразних рис уже в скіфському суспільстві, що красномовно засвідчив Геродот у своїх «Історіях», оповівши про страту тих членів суспільства (навіть царів), хто зрадив стародавні скіфські звичаї й скіфських Богів. Наприклад, Анахарсіса убили за те, що він «справляв іноземні обряди», «він загинув через те, що хотів завести іноземні звичаї, і через те, що спілкувався з еллінами» [4, IV: 76–77]. Так само чітко усвідомлювалось значення

патріотизму й за часів Київської Русі: від вірних воїв-дружинників великого князя Київського Святослава, які дбали про честь і славу Русі («не осоромимо Землі Руської») [12, с. 41], до захисників Києва від навали суздальських загарбників Андрія Боголюбського 1169 р. та монгольської орди хана Батия в 1240 р. («тут ми славу сього світу здобудемо») [12, с. 295, 394]. Дві останні історичні події виразно засвідчили не просто взаємну ворожість народів європейської Русі та московсько-азійської орди, а й абсолютну *етнічну і ментальну несумісність* воюючих сторін, їхню різку відмінність та антагонізм.

Етнічне – це природна й культурно-історична своєрідність, яка відрізняє один народ від іншого, що є основою формування нації. Самоідентифікація з тим чи іншим етносом можлива лише тоді, коли етнічне стало предметом осмислення особи. Уявлення про етнічне формується індивідом на основі певного рівня освіти й культури. Це називають етнічною компетентністю особи. А отже, лише обізнані з основами рідної етнічної культури люди здатні проявляти відповідні почуття до батьківщини. У цьому сенсі патріотизм можна виховувати шляхом надання молодому поколінню конкретних всеохопних знань про історію, традицію й культуру свого етносу.

Люди одного етносу природно завоюють один і той же спосіб бачення світу, один і той же спосіб поділу його на категорії, спільну систематизацію чи типізацію, спільні поведінкові стереотипи й реакції на зовнішні виклики. Таке природне відображення світу є нібито самоочевидним, воно складає спільний *менталітет* народу, його національний характер. Воно існувало в найдавніші

часи у всіх народів, у тому числі й у наших предків. Тому нерідко виникають питання: на догоду яким глобальним «вимогам» ми відійшли від цього фундаментального принципу нашого національно-патріотичного виховання й чи здатні «надсучасні» реформи освіти з їхніми «реверансами» лівобічним цінностям (як, наприклад, НУШ періоду міністерки Л. Гриневич та ін.) без етнічного компонента освіти зберегти національну ідентичність українців? Сучасні симулякри освіти й виховання спотворюють *природну* картину світу, довершують глобальну підміну цінностей, знецінюють етнічну своєрідність в ім'я безликої *штучної* саморобки, машини для перемелювання народів і культур.

Етнічна *компетентність* особи тісно пов'язана з її етнічною *самосвідомістю*, тобто сукупністю її знань і уявлень про культуру, традиції, ідеали, цінності свого етносу, а також з усвідомленням себе членом етносу і визначенням місця свого народу серед інших народів. Ці дві категорії перебувають у прямопропорційному взаємозв'язку: чим вища етнічна компетентність особи, тим вищий рівень її етнічної свідомості, а значить, і розуміння історичної місії рідного народу, його самобутньої культури. А отже, повага і любов до своєї країни і свого народу, природно, породжує й патріотичні почуття.

Етнічна (національна) самосвідомість індивідів має різні рівні:

1) особи з *низькою* етнічною (національною) обізнаністю, майже або повністю асимільовані чужим (панівним, імперським) етносом, виявляються не тільки байдужими, але часто й ворожими до свого етносу; вони не додають енергії своєму народові, навпаки – діють

як відцентрові сили розладу й розпаду етнічної цілості;

2) особи з *поміркованою* національною свідомістю також небагато користі дають для державотворення, оскільки їхня національна свідомість не настільки міцна, щоб активно виявляти її;

3) лише *високий* рівень національної свідомості (*максимальної етнічності*) об'єднує людей, які беруть активну участь у діяльності своєї етнічної групи, в забезпеченні її політичних, економічних, соціальних та інших інтересів (Дж. Маккей та Ф. Льюїс) [13, с. 35].

У цьому сенсі виховання патріотизму тісно пов'язане з етнічністю.

3. Чи існує взаємозв'язок між патріотизмом і альтруїзмом? *Альтруїзм* (фр. *altruisme*, з лат. *alter* – інший) – безкорисливе прагнення до діяльності на *благо інших*; почуття, протилежне егоїзму. На думку етнолога Л. Гумільова, в кожному етносі є альтруїсти, які своєю активною безкорисливою діяльністю забезпечують динамічний розвиток свого народу й усього суспільства. Альтруїсти обороняють етнос як ціле, егоїсти відтворюють його в потомстві. Альтруїсти зазвичай часто гинуть у боротьбі за власний народ, за рідну країну. Такий природний відбір веде до скорочення числа альтруїстів, що робить етнічний колектив беззахисним, і з часом етнос, що втратив своїх захисників, поглинають сильніші сусіди.

Обивателі ж гарно прилаштовуються в житті й займаються будь-якою діяльністю, яка їх годує. На всіх стадіях розвитку етносів існує цей тип людей, які нічого суттєвого не додають суспільству, – час ніби зупиняється. Настає період статичності, або національного застою. Щоб розбудити такий етнос до активної

діяльності, часом необхідний великий національний струс, яким у наш час стала російсько-українська війна. Саме в цьому екзистенційному протистоянні впорядкованого людського світу з нелюдським дикунським антисвітом вбачаємо історичну циклічність. І сьогодні альтруїзм наших воїнів-захисників та волонтерів – свідчення українського патріотизму, що вкотре підтверджує природність цього почуття, незважаючи на жодні глобально-інтернаціональні щеплення. Патріотизм – безкорисливе почуття.

Саме ці різновиди патріотизму Іван Франко показав у вірші «Сідоглавому», протиставляючи показну лицемірну любов до батьківщини й альтруїстичне почуття та *практичну діяльність* на благо Русі-України: «Ти, брате, любиш Русь, / Як хліб і кусень сала, – / Я ж гавкаю раз в раз, / Щоби вона не спала... Бо твій патріотизм – / Празнична одежина, / А мій – то труд тяжкий, / Гарячка невдержима» [21, с. 132].

Отже, патріотизм і альтруїзм – взаємопов'язані якості, почуття й реальні дії особистості. Чи можливо це виховати чи навчити цього? Звісно, що таких прикладів можна знайти в нашій історії достатньо, про них треба розповідати. Та, однак, у цьому альтруїстичному патріотизмі лишається більше природного (природженого), ніж набутого шляхом виховання. Тому педагогам важливо його *пробуджувати* чи навіть «воскрешати», хоч би й шляхом пригадування ментальних архетипів, активізації «генетичної пам'яті».

4. Що спільного між патріотизмом і націоналізмом? Щоб дати відповідь на це питання, треба насамперед з'ясувати, що ми маємо на увазі під

поняттям «націоналізм», оскільки різні ідеологи, партії чи окремі діячі мають дуже різноманітні (у вузькому значенні слова) уявлення про нього. Крім того, внаслідок тривалої гібридної війни у масовій свідомості поняття «націоналізм» упродовж XX–XXI ст. стійко асоціювалося з прищепленим московським імперіалізмом негативним ідеологічним змістом. Німецький історик Петер Альтер у статті «Націоналізм: проблеми визначення» зазначив, що форми й прояви націоналізму настільки різноманітні, що діапазон їх визначення може коливатися від «*sacro egoism*» (священного егоїзму) своєї нації до того, що часто називають «екстремістською ідеологією». Філософ наголошує: «Щоб уникнути негативного смислового відтінку, пов'язаного зі словом «націоналізм», принагідно застосовують слово давнішого походження «патріотизм» – любов до батьківщини» [14, с. 212–213]. Отже, в цьому сенсі патріотизм тотожний націоналізму, що також означає любов до своєї нації, свого народу і держави.

Тому ми розуміємо націоналізм у широкому значенні слова як національну ідеологію, за якою і держава, і політична стабільність, і соціальна, й міжнародна справедливість розглядаються під національним кутом зору [14, с. 13]. Так само й британський соціолог Ентоні Сміт у своєму визначенні семи ознак націоналізму, що вже стало класичним, стверджує, що «відданість нації-державі перевершує інші відданості» – йдеться, зрозуміло, саме про те, що ми нині називаємо патріотизмом [14, с. 13], бо саме відданість своїй державі є і патріотизмом, і націоналізмом водночас.

Якщо *природний* патріотизм української нації отримав свій стимул і активне

громадське піднесення в Центрі й на Заході України саме зі здобуттям незалежності України, то із соціально-психологічними чинниками т. зв. «південно-східного пограниччя» держава просто не працювала, пустивши цю важливу проблему *консолідації нації* на самоплив, наслідки чого ми й пожинаємо сьогодні в російсько-українській війні.

5. Чи сумісні націоналізм та інтернаціоналізм, патріотизм і космополітизм? Вочевидь, що ці явища є повними протилежностями, антиподами чи так званими бінарними опозиціями.

За три десятиліття побудови української незалежної держави очевидні інтернаціонально-космополітичні «хвороби» Луганщини, Харківщини, Донеччини, Запоріжжя та Криму ніяк не «лікувалися» – не були охоплені *загальнодержавним інформаційним простором*, а продовжували перебувати в полоні імперських інформаційно-диверсійних потоків, тобто вже перебували в стані *гібридної війни та внутрішньої окупації*. Три десятиліття на Слобожанщині, Харківщині та в Криму легально діяли сотні російсько-імперських політичних та національно-культурних організацій, керованих російськими спецслужбами, які відкрито провадили імперсько-радянську пропаганду. Більше того, загравання державних посадовців з так званими «національними меншинами» (до яких були зараховані в першу чергу росіяни, що складала 17% від загальної кількості населення) призвело до сепаратизму й «зради» Батьківщини великими масами народу з груповою імперською самосвідомістю. Помилки, недалекоглядність, мовчазна згода на фактичну пострадянську окупацію або погано прихована державна зрада перших двох українських

президентів, що спричинила не лише здачу ядерного потенціалу України, а й дозволила російському флоту перебувати на території України (в Криму, Севастополі, Чорному морі), породили ту «п'яту колону», що «притягнула сюди» «русский мир».

Натомість українського контенту на сході й півдні України майже не було, за винятком кількох нечисленних осередків товариства «Просвіта» та газети «Кримська світлиця». Інформаційний простір цих областей, а також Запорізької області, десятиліттями транслював канали російського телебачення і радіомовлення, сюди не доходили навіть українські новини, лише московські, з чим українці постійно стикалися в літній час на обох морських узбережжях (Азовське, Чорне). Угодівська політика Міністерства освіти і науки України (за часів міністра Д. Табачника) запліщувала очі на відсутність україномовного середовища в школах та ВНЗ, не існувало єдиного загальнодержавного алгоритму навчально-виховного процесу в цих регіонах. Мешканці цих областей не те що не вивчали, а часто навіть не чули української мови, нічого не знали про українську історію та культуру. Виросло ціле покоління громадян, позбавлене української національної ідентичності, більше того, ще й вороже до неї налаштоване.

За таких умов про виховання українського патріотизму в цих штучно зросійщених регіонах України не йшлося. Патріотизм тут завжди залишався справою окремих свідомих українців, які брали на себе цю непомірно важку місію у переважно ворожому оточенні громадян власної країни. Чимало патріотів було вбито за українську мову, український прапор, стрічку, як Артем

Мірошниченко в Бахмуті, Володимир Рибак у Слов'янську, 16-річний Степан Чубенко, якого вбили у Краматорську за жовто-блакитну стрічку на рюкзаку, 18-річний Юрій Поправко, убитий за відмову розмовляти російською [15], відома мовознавиця Ірина Фаріон та багато інших. Ці факти свідчать, що для патріотів України націоналізм та інтернаціоналізм є несумісними явищами, вони дійсно є антиподами.

Щоправда, населення цих областей, за великим рахунком, не було й інтернаціональним. Бо інтернаціоналізм (від лат. *inter* – між і *natio* – народ, нація) – ідеологія чи політичний рух, який *нібито* прагне створити «співпрацю націй», виступаючи за посилення економічної й політичної взаємодії між країнами, що нібито вважається корисним для всіх народів. Проте насправді під гаслами інтернаціоналізму криється *пропаганда* все того ж «русского мира». Тобто «інтернаціоналізм» завжди був *маніпулятивним терміном*, що не відповідав своїй сутності. Тут радше маємо справу з протистоянням двох націоналізмів – російського й українського або ще точніше – російського *шовінізму* й українського патріотизму.

Подібними ж гаслами послуговується й глобальний світ штучних цінностей, приховуючи за цією ідеологією свої вузькокорпоративні цілі – інтереси транснаціональних корпорацій, яким вигідно вважати себе «громадянами світу», при цьому ще й засуджувати національні прагнення значної частини людства та право зберігати свою етнічну ідентичність. Отож космополітизм йде ще далі, до ідеології *світового громадянства*.

Космополітизм (гр. *κοσμοπολίτης* – від *κόσμος* – світ, *всесвіт* і *πολίτης*

– громадянин) – дослівно «громадянин світу». На думку космополітів, національність нібито «сковує» людину, а космополітизм її «звільняє». Космополітична ідеологія постулює відречення від будь-яких національних ознак, традицій, культури, патріотизму, заперечує державний і національний суверенітет. Як бачимо, патріотизм і космополітизм – явища несумісні, радикально протилежні, навіть антагоністичні. Отже, якщо ідеологи інтернаціоналізму все ж намагаються частково «примирити» націоналізм з інтернаціоналізмом (не виступаючи відверто проти патріотизму), то космополітизм – абсолютна антагоністична протилежність патріотизму.

Якщо патріотизм, прищеплений з дитинства як знання про свій етнос, стає *імунітетом* від глобальної «обробки», то космополітичне мислення, навпаки, формується через відсутність знань про своє етнічне коріння та байдужість до свого походження (тобто воно не стало предметом осмислення особистості), а отже, залишилося своєрідною лакуною (відкритими ворітьми) для проникнення глобальної ідеологічної обробки про уявну «вищість інтернаціоналізму» та «всесвітнього громадянства».

Британський політик Б'оріс Джонсон, осмислюючи феномени національного та імперського, констатує: «Основним елементом Європи є національна держава» [5, с. 115]. На території колишньої Римської імперії нині розміщені 30 окремих національних держав. І попри всі глобально-ідеологічні дороговкази кожна нація прагне зберігати свою ідентичність. Автор ставить питання, як римлянам «вдалося поширити серед різних народів спільну європейську – римську – ідентичність» [5, с. 10]. Нині вже в

контексті Європейського Союзу як економічної й політичної унії ми можемо ставити питання: чи можливий європейський *макронаціоналізм* (любов до європейської батьківщини), чи існує спільна європейська самосвідомість? Відповіді на ці питання ще чекають майбутніх філософів, істориків, політологів. А поки що можемо констатувати, що націоналізм окремих націй і макронаціоналізм близьких за походженням народів можуть співіснувати лише за умови *рівних прав та взаємоповаги*, коли спільні закони ЄС стануть авторитетними міжнародними нормами, яких дотримуються всі без винятку учасники, тоді перебування держав у ЄС набуде престижу, інакше воно не матиме сенсу.

Патріотизм під час війни необхідне й бажане почуття, у той час як нейтралітет під час війни розцінюється як байдужість до свого народу, зрада, аморальність. Із цих міркувань стає очевидною важливість надання дітям уже з раннього віку всебічних знань про рідну країну, рідну мову, власний народ, його етнокультурні традиції та необхідність власної держави. Зробити ці знання *предметом осмислення й переконання* молодої людини, усвідомлення себе частиною великого самобутнього народу – першочергове завдання. Його може виконувати навчальний предмет *українознавство* в ЗОШ та дисципліна *українознавство* у ВНЗ, що ґрунтуватимуться на наукових дослідженнях НДІ українознавства та інших наукових інституцій.

6. Чи можливо «перевиховати» або якимось вплинути на набуті шляхом насильства явища манкуртизму (сучасного «яничарства»)?

Манкурт – тип раба з киргизької легенди, згаданої в романі Чингіза

Айтматова «І довше віку день триває» (1980); цілковито покірний хазяїну раб, людина, що внаслідок жорстоких тортур позбавлена пам'яті. Полоненому надягли на голову обруч з верблюжої шкіри, руки і ноги затискали колодками й залишали в пустелі під палючим сонцем, де людина від нестерпного болю й спраги втрачала пам'ять, а тому, хто перший давав попити води, ставала покірним рабом. Навіть те, як з нього зробили раба, він не пам'ятає. Сам автор твору дав пояснення цього образу: *обруч манкурта* – «це *технології маніпуляції свідомістю*, використовувані наддержавами в процесі суперництва за світове панування»; у публіцистиці часто манкуртами називають людей, свідомість яких є «продуктом радянської політики», осіб, що втратили історичну пам'ять, зв'язок зі своєю нацією та рідною мовою й культурою, цураються свого походження.

Автор монумента Незалежності України Анатолій Куц, згадуючи своє дитинство, пов'язане зі Слобожанщиною, не міг оминати таких фактів: «Заселятися росіянами Слобожанщина стала за вказівкою Сталіна (різні «ударні» комсомольські бригади, освоєння Донбасу та ін.). Серед «ударників» тільки одна тисяча були вільнонайманцями, решта ж – в'язні різних тюрем. Засудженим, які мали терміни менші шести років, радянська влада запропонувала попрацювати за зарплату «на хімії» – на виробництві або будівництві... У Маріуполі мені доводилося часто спілкуватися з такими «ударниками». Саме вони і їхні нащадки воюють нині на боці агресора» [1, с. 12–13]. Вони, прибувши в нашу країну, не просто зберегли свою національну ідентичність, а й радянську свідомість і ворожість до всього українського, що

століттями виховувала в них імперія. Так Донецька і Луганська області стали «заповідником радянського фундаменталізму» [16, с. 67].

Під «радянським фундаменталізмом» маємо на увазі сліпу віру в комуністичну ідеологію – систему догм та стереотипів мислення й відповідну їй діяльність, що вимагає беззастережного втілення в життя «комуністичних ідеалів». Зробити це без насильства практично неможливо. Тому від будь-якого фундаменталізму завжди хтось страждає.

Сьогодні Україна, перефразовуючи Кобзаря, «окрадена й розбуджена в огні», з розпукою ставить питання: якщо таких людей не «виховали» ракети, що падали на голови дітей, вбиваючи цвіт нації, руйнуючи будинки, музеї, інфраструктуру України, то чи може їх виховати школа, батьки, суспільство? Можливо, найоптимальніше рішення щодо «перевиховання» таких громадян має винести суд? Чи будемо їм співчувати, як манкуртам, бо вони ж «не винні»?

7. Яке співвідношення патріотизму і релігії, зокрема християнства? Насамперед звернімо увагу на те, що світові релігії категорично відкидають національні принципи життя суспільства, і християнство не є винятком. Святим Письмом усіх християн є Біблія. Проте її духовний авторитет, що формувався панівними церквами протягом понад тисячоліття, не дає можливості критично поглянути на її текст у цілому, а отже, церковники намагаються знайти в ній те, в чому є потреба, а якщо його там нема, його намагаються вигадати. Сказане стосується і досліджуваного нами явища – патріотизму.

Церква ж забороняє «етнофілетизм»

– з точки зору християнства етнічна належність людей і організацій є «гріхом», що в 1872 р. на Константинопольському соборі було засуджено як «єресь». Тобто церковна концепція інтернаціональна за своєю суттю. Вище ми вже дійшли висновку, що космополітизм суперечить націоналізму і патріотизму. Та, проте, різні вчителі християнської етики намагаються видати бажане за дійсне. Перед повномасштабним вторгненням росії в Україну було написано й видруковано мільйонними (!) накладками підручники християнської етики для всіх класів ЗОШ, у яких викладено різні літературні, довольні інтерпретації Святого Письма. Нерідко і в Інтернеті натрапляємо на деякі популярні статті виховного характеру, як наприклад, «Що каже Біблія про патріотизм?», де стверджується: «Святе Письмо подає нам чимало прикладів любові до рідної землі, до Батьківщини. У Старому Заповіті про неї мовиться у книгах Юдити та Естер, у пророків Ісаї, Єремії та Неемії, а також у Макавейських книгах» [23].

Щоб показати голослівність такого твердження, розглянемо, до прикладу, хоча б одну з них, «Книгу Естер». На її основі сповідники юдаїзму відзначають «свято помсти» («пурім»), коли вони внаслідок підступного плану Мордехая і цариці Естер вчинили *геноцид місцевого населення*. Свято в своїй основі містить ознаки нацизму: головний персонаж книги цариця Естер (Есфір), придворна інтриганка, призвідця кривавого заколоту, яка хитрощами змушує царя винищувати власний народ, досі вшановується як символ єврейки-патріотки [2, Ест.: 1–10]. Чи не цей сюжет пропонується вважати зразком патріотизму для християн? Додамо до цього сотні інших

наказів щодо знищення тих народів та їхніх культур, на землю яких ступила нога «обранців божих»: «І ти винищиш усі ті народи, що Господь, Бог твій, дає тобі...» [2, 5М.7:1–8; 5М.7:16] – якщо такі зразки брати за еталони поведінки, то перед нами розкривається прірва релігійного фанатизму, екстремізму й нацизму.

Поняття ж героїзму, проявленого в ім'я ідеалів, рідної землі чи народу, у Біблії відсутнє, більше того, воно ще й засуджується, оскільки віддається перевага матеріальним цінностям [2, Екл.: 9:4]. Проте у вірян, не знайомих з оригінальним текстом Біблії, після відповідних церковних проповідей та популярних інтернет-публікацій створюється враження, що з патріотизмом у Біблії «все гаразд», і навряд чи хтось буде це перевіряти.

Порівняймо патріотизм у вірі наших предків. Великий князь Київський Святослав і його хоробра лицарська дружина найвищими цінностями вважали віру предків, рідну землю, славу, честь, відданість воєначальнику, що породжувало священний героїзм і жертвування самим життям заради високих ідеалів, отже, це був *священний патріотичний ідеал*: «ляжемо кістьми тут, бо мертвий сорому не зазнає» [12, с. 41]. В. Шаян писав, що воїни Русі вважали «краще бути мертвими, аніж живими у неволі на чужині» [22, с. 110]. Іван Котляревський в «Енеїді» згадує прислів'я: «Любов к отчизні де героїть, / Там сила вража не устоїть, / Там грудь сильніша від гармат». Це є тим згаданим вище альтруїзмом, завдяки якому наші предки вижили й зберегли свою ідентичність на рідній землі.

Український етнофілософ В. Шаян, будучи послідовником філософії Г. Сковороди у галузі критичного

біблієзнавства, вважав за потрібне дохідливо роз'яснювати *латентну роль* світової релігії в занепаді народної моралі. Порівняльно-релігієзнавчий метод В. Шаяна вияскравлює вершини давньоукраїнської героїчної етики та аксіології порівняно із вузькоетнічною етикою авторів Біблії. У праці «Біблія як ідеологія» (1970) він міркує так: біблійна концепція «страху божого» і упокорення перед «волею божою» видається убогою й приземленою, нібито цілком матеріалістичною. Він доходить висновку, що «метафізика смерті» в юдаїзмі, як і в похідному від нього християнстві, відсутня: «Метафізика – найслабша сторінка Біблії. Слід радше ствердити відсутність метафізики, а навіть смислу для неї в спробі думання авторів Біблії: <...> *краще собаці живому, ніж левові мертвому!* (Екл.: 9. 2–4)» (курсив наш. – Г. Л.) [22, с. 310].

Отже, за логікою авторів Біблії, <...> краще бути живим боягузом, ніж мертвим героєм, тобто треба *зберігати життя хоч і ціною будь-якої підлості*: «Не будь справедливим занадто і не роби себе мудрим надміру: навіщо нищити маєш себе? (Екл.: 7.16)» [22, с. 310]. Саме такі «зразки патріотизму» типові для біблійних оповідок, якщо прочитати їх в оригіналі, а не в прикрашених переказах церковних діячів для пересічних вірян.

Трохи успішнішим може виявитися пошук зразків у Новому Заповіті, проте й він набуває іншого значення в конкретному контексті. Правдивим прикладом є переконання Ісуса, що він посланий *до свого рідного народу і нікого іншого*: «Я посланий тільки до овечок загинулих дому Ізраїлевого. Не годиться брати хліб у дітей і кидати щенятам» [2, Мт.: 15:21, 28; 2, Мр.: 7:24, 29]. Отже, тут він справді проголошує себе патріотом

свого власного народу. Всі інші народи для нього «щєнята». Проте патріотизм Ісуса не в любові до рідного краю та рідних йому людей, бо в іншому місці він закликає: «Коли хто приходить до мене і не зненавидить свого батька та матір, дружини й дітей, і братів, і сестер, а до того й своєї душі, той не може бути учнем моїм!» [2, Лк.: 14:26]. Значить, його доктрина не пов'язана з любов'ю до рідної країни, а лише з любов'ю до *реформованої ним релігії*, заради якої пропонується відректися від свого роду і від своєї душі.

Тому виникає логічне питання: як же узгодити цей Ісусів «патріотизм» із церковним засудженням етнофілетизму? І як узгодити його з інтернаціональною доктриною, за якою нібито *християнство є релігією для всіх народів*? Це ті питання, на які ще нашому народові треба знайти правильні відповіді. А поки що ствердно можемо констатувати, що християнство не надає нам зразків патріотизму в класичному європейському розумінні цього шляхетного почуття.

Отже, зразків істинного патріотизму доречніше шукати в рідній культурі народу, в епосі, фольклорі, поезії, літературі, мистецтві. Любов до Батьківщини, що виявляється у сердечному зв'язку зі своїм рідним краєм і народом, безкорисливій участі в будівництві власної держави, спільному щасті й горі, в жертвості заради рідної країни, співзвучна із закликом пророка нації Тараса Шевченка: «Свою Україну любіть! Любіть її!.. Во врем'я люте, / В останню тяжкую минуту, / За неї Господа моліть!» (Із циклу «В казематі»).

М. Номис записав народну приказку: «Нам батьківщини не ділити», що побутувала ще в XIX ст. на Лубенщині,

Пирятинщині та Конотопщині. Багата українська фольклорна спадщина на повчальні афоризми, які мають увійти в плоть і кров молодого покоління: «Лучче на Родині кістками полягти, ніж на чужині слави досягти!» [20, с. 418]; «Погана птиця, що своє гніздо паскудить» [20, с. 419]. Так само і в європейських суспільствах XVIII–XIX ст., в епохи Відродження та Просвітництва, відбувалося повернення автентичного дохристиянського змісту поняття «патріотизм», а отже, й формування європейських націй на основі природної національної свідомості та незважаючи на церковні інтернаціональні догми.

8. Чи можливо і яким чином консолідувати різнополярне українське суспільство? Внаслідок недотримання державою рівноправ'я громадян перед законом, численних («астрономічних») диспропорцій в оплаті праці, політичної, культурної чи наукової дискримінації окремих діячів і груп населення, тотальної несправедливості на державному рівні, процвітанню корупційних схем у будь-якій діяльності відбувається *поляризація* світогляду й переконань, що складає опозицію *мейнстриму* й *андеграунду*, порушення цілісності громадянського суспільства, недовіра до інституту влади. За таких обставин значно знижується рівень патріотизму, зростає суспільна апатія, песимізм. На цьому тлі самодостатній інтелектуальний індивід найчастіше відособлюється від такої держави, що перестала бути «binding principle» (принципом обов'язковості), неспроможна виконувати свою функцію єднального зв'язку з громадянами. Саме такою постає активізація окремих представників українського суспільства в час загрози самому буттю України,

спрямована не державними зусиллями, а волею найсвідомішої частини нації: волонтерськими організаціями, окремими спонсорами, місцевими ініціативами безпосередньої допомоги бійцям, їхньому забезпеченню продуктами харчування, теплим одягом, маскувальними сітками, так званими «донатами» та ін. Це і є український патріотизм у дії.

Проте залишається інертна маса і, що значно страшніше, явище колаборації та зрадництва, що були породжені радянською пропагандою, довготривалим «шліфуванням мізків» та відсутністю національних програм консолідації українського суспільства впродовж понад 30 років незалежності.

Аналізуючи механізми впливу на суспільство через різні державні заходи, віддаємо пріоритет ЗМІ. Водночас треба враховувати, що держава усунулась від цього потужного засобу спілкування із суспільством, віддавши владу недержавним мас-медіа, сумнівним бізнесменам та приватним компаніям, що обмежило національну свободу слова, деформувало, а то й просто знищило національно-патріотичний контент, створило сприятливі умови для маніпулювання громадською думкою на догоду глобальним транснаціональним «нормам» (ідеології). Це стало причиною відсутності в державі національної ідеї, ідеалу, ідеології.

А. Костирев констатує «відсутність норм і цінностей, які об'єднують людей у державі», наголошує, що пересічна людина «не має права знати про всі дії влади і впливати на конкретних чиновників і політиків будь-якого рівня. Відсутність зворотного зв'язку створює інформаційний вакуум навколо влади» [9, с. 26–29]. Уже на початку 2000 р., за

даними Інституту соціології НАНУ, половина населення України вказала на відсутність у державі *політичних ідеалів* – такий наслідок недержавного ставлення провладних політиків до роботи з ідеями та ідеалами. Нібито на вимогу глобальної «моди» в державі не має бути ніякої ідеології. Це хибна настанова, яку використовують глобальні майстри гібридних інформаційних війн, котрі свою власну ідеологію приховують під латентними маніпулятивними термінами.

Отож, на нашу думку, доцільно переглянути таке ставлення держави до національної ідеї, ідеалу та ідеології; необхідно створювати спеціальні інститути, активно виробляти власні національно-екзистенційні програми та впроваджувати їх у всі значимі галузі знань та ділянки життєдіяльності й культури народу – і це покликане здійснити українознавство як інтегративна галузь знань про Україну та українців.

Висновки. Патріотичне, громадянське і національне виховання тісно переплітаються і взаємодоповнюють одне одного. Поняття патріотизму, виникнувши вже на ранніх стадіях розвитку суспільства, протягом тисячоліть історії змінювалося, тому в його інтерпретаціях необхідні поправки відповідно до суспільних змін, що відбулися внаслідок глобалізації та російсько-української війни.

Тема виховання патріотизму є не просто нагальною потребою українського суспільства, а й важливою стратегічною метою України. Патріотизм однаковою мірою залежить як від природних, так і від виховних чинників, у яких гармонійно поєднуються емоційний та раціональний аспекти людської душі. Особливо варто наголосити на діяльній аспекті патріотизму, при якому

відбувається трансформація людських почуттів (любові до рідної країни) у конкретні справи.

Здійснення консолідації українського громадянського суспільства видається можливим лише в контексті режиму *націократії*, яку на початку ХХ ст. пропонував Микола Сціборський, тобто політичної системи *правління української нації у своїй власній державі*. Лише при такому політичному укладі можливо уникнути таких помилок, яких Україна припустилася від початку здобуття незалежності. Насамперед патріотизм політиків як *національної еліти* має стати основою майбутньої системи координат українського суспільства. Нагальним завданням держави має стати відновлення історичної справедливості в усіх галузях життя, повернення довіри до інституту влади, забезпечення рівності громадян перед Законом.

Перспективи подальшого дослідження філософії патріотизму: українознавцям, історикам, правознавцям та фахівцям інших галузей ще належить дослідити й дати чіткі відповіді на цілу низку проблемних питань, наприклад, чи піддаються перевихованню протилежні патріотизму явища – космополітизм, радянський фундаменталізм, сепаратизм; який патріотизм нам потрібно виховувати: як любов до Батьківщини чи любов до локальної (релігійної, партійної, корпоративної) групи людей; які шляхи переоцінки нав'язаних стереотипних уявлень (переконань, почуттів), що склалися внаслідок багатівікового імперського панування, і яка має бути роль у цьому державної ідеології та багато ін. Треба мати на увазі, що у повенний час нам доведеться вирішувати й таку проблему, як лікування складних

психологічних розладів і травм, спричинених цією нелюдською війною та тривалим кількасотлітнім геноцидом українського народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анатолій Куш – митець-державник. До 70-ліття видатного скульптора. *Сварог*. 2016. № 25. С. 12–14.
2. *Біблія або Книги святого письма Старого і Нового заповіту*. З мови давньоєврейської й грецької на українську наново перекладена. Ювілейне видання 988–1988. West-Germany, 1988. 1528 с.
3. Ващенко, Г. Виховний ідеал. Підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків. *Полтавський вісник*. Полтава, 1994. 192 с.
4. Геродот. *Історії в дев'яти книгах* (пер., передмова та примітки А. О. Білецького). Київ, 1993. 576 с.
5. Джонсон, Б. *Омріяний Рим* (пер. з англ. Б. Превіра). Харків, 2020. 256 с.
6. Іванченко, І. Патріотизм. *Мала енциклопедія етнодержавознавства*. (упор. акад. Ю. Римаренко). Київ, 1996. С. 777.
7. Картунов, О. Патріотизм (трактування У. Самнера). *Мала енциклопедія етнодержавознавства* (упор. акад. Ю. Римаренко). Київ, 1996. С. 777–778.
8. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Наказ Міністерства освіти і науки України від 06 червня 2022 року № 527. URL: <https://lpnu.ua/viddil-molodizhnoi-polityky-ta-sotsialnoho-rozvytku/kontseptsia-natsionalno-patriotychnoho>
9. Костирев, А. Вплив ЗМІ на демократизацію політичного життя України. *Нова політика*. 2001. № 6. С. 26–29.
10. Костирев, А. Г. Філософія патріотизму. *Робоча програма навчальної дисципліни*. Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Шевченка, 2020.
11. Кузь, В. Г., Руденко, Ю. Д., Сергійчук, З. О. *Основи національного виховання. Концептуальні положення*. Умань, 1993. 110 с.
12. *Літопис Руський за Іпатським*

списком (пер. Леонід Махновець). Київ, 1989. XVI+591 с.

13. *Мала енциклопедія етнодержавознавства* (заг. ред. акад. Ю. Римаренка). Київ, 1996. 942 с.

14. *Націоналізм. Антологія* (упор. О. Проценко, В. Лісовий). Київ, 2000. 872 с.

15. Пилипенко, О. Їх вбили за мову, за стрічку, за прапор... Цивільні, які загинули за Україну. URL: <https://www.6262.com.ua/news/2603348/ih-vbili-za-movu-za-stricku-za-prapor-civilni-aki-zagynuli-za-ukrainu>

16. Поклад, В. Луганський сепаратизм очима луганського соціолога. *Сварог. Філософія. Етнологія. Релігієзнавство*. 2016. № 25. С. 66–67.

17. Руденко, Ю. *Основи сучасного українського виховання*. Київ, 2003. 328 с.

18. Сціборський, М. *Націократія*. Вінниця, 2007. 112 с.

19. Ткаченко, В. Патріотизм. *Енциклопедія освіти*. Акад. пед. наук України: головний ред. В. Г. Кремень. Київ, 2008. С. 633–634.

20. *Українські приказки, прислів'я і таке інше* (уклав М. Номис). Київ, 1993. 768 с.

21. Франко, І. *З вершин і низин. Вірші та поеми*. Київ, 1990. 575 с.

22. Шаян, В. *Віра Предків наших: вибрані твори. Серія Пам'ятки релігійної думки України-Русі* (передмова та заг. ред. проф. Г. Лозко). Київ, 2018. Т. I. 400 с.

23. Що каже Біблія про патріотизм? URL: <https://ugcc.ua/data/shcho-kazhe-bibliya-pro-patriotyzm-1669/> (дата звернення: 17.12.2022).

REFERENCES

1. Anatolii Kushch – Artist-Statesman. To the 70th Anniversary of the Outstanding Sculptor. (2016). *Svaroh*, No 25, pp.12–14. [in Ukr.]

2. *The Bible or the Holy Scriptures of the Old and New Testaments*. (1988). Anniversary Edition 988-1988, West-Germany, 1528 p. [in Ukr.]

3. Vashchenko, H. (1994). Educational Ideal. Textbook for Teachers, Educators, Youth and Parents. *Poltavskyi Visnyk* (Poltava Bulletin), 192 p. [in Ukr.]

4. Herodotus. (1993). *Stories in Nine books*. Kyiv, 576 p. [in Ukr.]

5. Johnson, B. (2020). *Dreamed Rome*. Kharkiv, 256 p. [in Ukr.]

6. Ivanchenko, I. (1996). Patriotism. *Small Encyclopedia of Ethno-State Studies*. Kyiv, 777 p. [in Ukr.]

7. Kartunov, O. Patriotism (Interpretation of U. Sumner). *Small Encyclopedia of Ethnostate Studies*. Kyiv, pp. 777–778. [in Ukr.]

8. *The Concept of National-Patriotic Education in the Education System of Ukraine. Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of June 6, 2022 No. 527*. [online] Available at: <https://lpnu.ua/viddil-molodizhnoi-polityky-ta-sotsialnoho-rozvytku/kontseptsiia-natsionalno-patriotychnoho> [in Ukr.]

9. Kostyriev, A. (2001). The Influence of Mass Media on the Democratization of the Political Life of Ukraine. *Nova polityka* (New Policy), No. 6, pp. 26–29. [in Ukr.]

10. Kostyriev, A. (2020). *Philosophy of Patriotism*. Working Program of the Academic Discipline. T.H. Shevchenko National University “Chernihiv Collegium”. [in Ukr.]

11. Kuz, V., Rudenko, Yu., Serhiychuk, Z. (1993). *Basics of National Education. Conceptual Provisions*. Uman, 110 p. [in Ukr.]

12. *Ruthenian Annals According to the Ipat List*. (1989). Kyiv, XVI+591 p. [in Ukr.]

13. Rymarenko, Yu., ed. (1996). *Small Encyclopedia of Ethnostate Studies*. Kyiv, 942 p. [in Ukr.]

14. Protsenko, O., Lisovyi, V. (2000). *Nationalism. Anthology*. Kyiv, 872 p. [in Ukr.]

15. Pylypenko, O. *They were Killed for their Language, for their Ribbon, for their Flag... Civilians who Died for Ukraine*. [online] Available at: <https://www.6262.com.ua/news/2603348/ih-vbili-za-movu-za-stricku-za-prapor-civilni-aki-zagynuli-za-ukrainu> [in Ukr.]

16. Poklad V. (2016). Luhansk Separatism through the Eyes of a Luhansk Sociologist. *Svaroh. Philosophy. Ethnology. Religious Studies*. No. 25, pp. 66–67. [in Ukr.]

17. Rudenko, Yu. (2023). *Basics of Modern Ukrainian Education*. Kyiv, 328 p. [in Ukr.]

18. Stsiborskyi, M. (2007). *Nationocracy*. Vinnytsia, 112 p. [in Ukr.]
19. Tkachenko, V. (2008). Patriotism. *Encyclopedia of Education*. Kyiv, pp. 633-634. [in Ukr.]
20. Nomys, M., comp. (1993). *Ukrainian Sayings, Proverbs, and other*. Kyiv, 768 p. [in Ukr.]
21. Franko, I. (1990). *From the Peaks and Valleys. Verces and Poems*. Kyiv, 575 p. [in Ukr.]
22. Shaian, V. (2018). *The Faith of our Ancestors: Selected Works*. Series "Monuments of Religious Thought of Ukraine-Rus". Kyiv, Vol. I, 400 p. [in Ukr.]
23. *What does the Bible Say about Patriotism?* [online] Available at: <https://ugcc.ua/data/shcho-kazhe-bibliya-pro-patriotyzm-1669/> [Accessed 17 Dec. 2022]. [in Ukr.]

Summary

PHILOSOPHICAL AND THEORETICAL COMPREHENSION OF THE PATRIOTISM CONCEPT

Halyna LOZKO

orcid.org/0000-0001-5865-7556

Doctor of Philosophical Sciences, professor, lead research fellow
of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv
email: svaroh_7@ukr.net

The relevance of the research. In the conditions of the Russian-Ukrainian war, the topic of patriotism education is not just an urgent need of Ukrainian society but also an important strategic goal of Ukraine. Brief answers are given to the raised key questions about the essence of the concept of patriotism: Is patriotism an inborn or acquired trait through upbringing? Does patriotism exist without ethnic identity? Is there a relationship between patriotism and altruism? What is common between patriotism and nationalism? Are nationalism and internationalism, patriotism and cosmopolitanism compatible? Is it possible to "re-educate" or somehow influence the phenomenon of mankurtism (modern janissarism) acquired through violence? What is the ratio between patriotism and religion, particularly Christianity? What are the ways to reassess the imposed stereotypical beliefs and feelings that have developed as a result of centuries of imperial "brainwashing"? Is it possible, and how, to consolidate the mixed Ukrainian society?

Purpose is a philosophical and theoretical understanding of patriotism as a study of the self-preservation of future generations of the Ukrainian people and substantiation of the importance of its Ukrainian studies in the conditions of the Russian-Ukrainian war.

Conclusions. Patriotism depends equally on both natural and educational factors, which harmoniously combine the emotional and rational aspects of the human soul. Emphasis is placed on the active aspect of patriotism, during which human feelings (love for one's country) are transformed into specific doings. It is argued that the urgent task of the state should be the restoration of historical justice in all spheres of life, ensuring the equality of citizens before the law, then the return of trust in the institution of power, which in turn promotes the growth of people's respect for their state and strengthening patriotic feelings.

Keywords: patriotism, types of patriotism, national ideology, "Soviet fundamentalism", restoration of social justice, consolidation of the society.